

Megjegyzések Sipos János „A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. Hozzászólás néhány vitás kérdéshez” c. tanulmányához

Igen örömdetes jelenség, hogy felszabadulás utáni történelmünk vitás kérdéseinek a történészek körében az utóbbi években jelentős mértékben fellendülő megítélésében, feldolgozásában más tudományágak képviselői is bekapcsolódtak. Még csak növeli ennek a pozitív jelenségnek a súlyát az, hogy filozófusok bekapcsolódásáról is szó van, akik a filozófia elméleti általánosító módszereivel sietnek népi demokratikus történelmünk néhány fontos kérdésének megoldásához hozzájárulni. Ezzel természetesen a történészekkel együtt ők is nemcsak a tudománynak akarnak szolgálni, hanem nagy történelmi sorsfordulónk eseményeinek és harcainak általános és sajátos vonásait feltárva elő akarják segíteni azt is, hogy a szocializmus építésének jelenlegi eszméi, ideológiai feladatait minél hamarabb megoldhassuk. Mindezek fokozottan megkövetelik, hogy elméletileg helyesen, a marxizmus—leninizmus álláspontját maradéktalanul visszatükrözve elemezzük az eseményeket, és ne engedjünk teret objektivista vagy szubjektivista tendenciáknak. A népi demokratikus történelmünkkel foglalkozó cikkek és tanulmányok túlnyomó többsége mind szellemében, mind pedig módszerével jelentősen előreviszi a kérdések tisztázását. Nehezen mondható el azonban ez — egyes helyes megállapításai ellenére is — minden további nélkül Sipos János „A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. Hozzászólás néhány vitás kérdéshez” c. cikkéről.¹

Sipos János a tanulmánya elkészítésekor céljának azt tekintette, hogy — önálló kutatás nélkül — a történészek „által eddig feltárt tényanyagot a magyarországi fejlődés sajátosságainak és különösen a reakciós ideológiai örökség továbbélési feltételeinek vonatkozásában” (16—17. o.) dolgozza fel. Célkitűzésnek ez igen nemes, bár csak sajnálni lehet, hogy a szerző a különösen vitás kérdéseknél sem vállalkozott önálló kutatásra. Ezt azonban mégsem lehet negatívumként felróni neki, hiszen csak a véleményét mondta el, hozzászólás formájában. Ezt pedig mindenki olyan alapossggal és mélységgel bizonyítva teheti, ahogyan kívánja. Sipos azonban, „a szakemberek által eddig feltárt tényanyagot” sem tanulmányozta megfelelően, illetve nem használta fel munkájában, s ezt feltétlenül súlyos hiányosságnak kell tekinteni. Ha ugyanis alaposabban tanulmányozta volna a kérdésekre vonatkozó újabb munkákat, feltételezhetően több problémánál *red is* „kényszerítőleg” hatott volna a konkrét tényanyag (25. o.) s a kommunista párt tevékenységét, illetve a forradalmi erők helyzetét illetően nem esett volna az általa kifogásolt 1956 után készült munkák szerinte szépitő és eltúlzó leírásával és értékelésével gyökeresen ellentétes hibába. Nemcsak az ellentétes szópár használata kedvéért, hanem álláspontja pontosabb megértéséért is mondjuk, hogy a forradalmi erőket illetően elköveti a „csúnyítás”, az „aláértékelés” hibáját. S e hibájának oka pedig a tények és a feldolgozások egyoldalú, felszínes szemlélete és magyarázata.

Sipos János vizsgálódásakor arra a következtetésre jutott — és ez tanulmánya kiindulópontja is —, hogy népi demokratikus történelmünk 1944—48-as időszakának tanulmányozását, s így a „mának” nyújtott segítség intenzitását is „a szubjektivizmusnak, a pártosság hamis értelmezésének maradványai” gátolják (17. o.). A szubjektivista tendenciák egyik csoportjába azt a szerinte még ma is ható törekvést sorolja, amely „a régi vezető csoport 1949-től előtérbe kerülő torz politikájának előzményeit, az előzmények kutatását” el akarja vetni, „tiltott területnek” akarja nyilvánítni, és „az 1944—48-as időszak történetét ebből a szempontból problémamentesnek” kívánja deklarálni (17. o.). Sajnos szerzőnk e súlyos következtetését egyetlen példával sem próbálja bizonyítani. Pedig abból ítélve, hogy e problémát az *első* helyen említi, és többszámban ír

¹ Magyar Filozófiai Szemle 1964. 1. sz. 16—71. o.

róla — nyilván több munkában vagy felfogásban találkozott vele —, igen lényegesnek tartja. Akkor segített volna valóban a „tudományos objektivitás helyreállításában”, ha a „legutóbbi időig fennmaradt” (uo.) ilyen jellegű szubjektivista hibákra *konkrétan* mutatott volna rá, még akkor is, ha csak „tendenciáról” van szó!

A „más oldalról” (?—18. o.) jelentkező szubjektivista tendenciák közé sorolja a szerző a párttörténet szépítésére és a néptömegek 1944-es forradalmasodásának eltűlésére vonatkozó törekvéseket. Erre vonatkozóan — bár állandóan többről beszél — csak e cikk írójának egyik munkáját említi példának. (A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth, 1961.) Ahhoz természetesen mindenkinek szuverén joga van, hogy példának azt a munkát használja fel, amelyiket akarja. Az azonban, hogy a választott műből hogyan idéz, és mit próbál az idézett munka szerzőjének tulajdonítani, már nem teljesen az idéző egyéni, önkényes dolga.²

A szerzőnek azt a törekvését feltétlenül helyeselnünk kell, hogy — ha konkrétan rámutat és valóban bizonyítja — felhívja a figyelmet a személyi kultusz, az ebből eredő különböző szubjektivista tendenciák és a pártosság hamis értelmezésének a maradványaira. De azt már sem módszertanilag, sem az ideológiai harc szempontjából nem lehet helyeselni, hogy azokkal a véleményekkel viszont, amelyek teljesen tagadják az általa is elismert forradalmi helyzet kialakulását, egyáltalán nem törődik. Ugyanakkor viszont az indokoló szöveget, a forradalmi helyzet s így a forradalom meglétét is elvető álláspontot alátámasztó értékelést többször idézi bizonyítékul az előbbiekkal szemben. A Történelmi Munkaközösség Balázs Béla munkájáról folytatott, Sipos által többször idézett vitáján a következők is elhangzottak: „1944—45-tel kapcsolatban itt vita alakult ki arról, hogy

² Saját munkámra itt csak azért hivatkozom, mert Sipos a „szépítési” tendencia továbbélése bizonyításul reá hivatkozik. Belőle is csak egyetlen konkrét példát említ, mégpedig a Jurcsek-felszólalással kapcsolatos részt. Úgy véli, hogy ezzel a helyzet forradalmasodását kívántam bizonyítani. Ez erőszakolt belemagyarázás: e részzel ugyanis — a fejezetben szereplő többi adattal együtt — csak az uralkodó körökben levő állapotot ismertettem. A szóban forgó hely — az 1944. szeptember 8-i minisztertanácsnak s a hitleristáknak a fegyverszünet kérése elutasítását célzó ígéretésének és fenyegetésének leírása után — szószertint így hangzik: „Az ígéret és a fenyegetés meghozta a maga eredményét. Az egyes miniszterek további felszólalásai már szinte teljesen egyértelműek voltak. A földművelésügyi miniszter pl. (Jurcsek Béla — K. M.) — a jegyzőkönyv tanúsága szerint — a többi között a következőket mondta: 'ha Magyarország fegyverszünetet kér — mondotta —, akkor összeomlik a belső front'. Nekünk minden óra, nap és hét egy nyereséget jelent. Ha Erdély megszállás alá is kerül, a Duna—Tisza köze és a Dunántúl még tartható.” (Korom: Id. mű 203—204. o.)

Egyébként Sipos János állításának az a része, hogy Jurcsek „a belső front összeomlásának *rémét*” (kiemelés — K. M.) ijesztgetésül szánta, szintén sántít. Az igazi szándékot ma már ugyan lehetetlen pontosan megállapítani, de két körülmény figyelembevétele segít az eligazodásban: egyrészt az, hogy az uralkodó körökben mások is rettegtek akkor attól, amitől Jurcsek, másrészt pedig az, hogy ha másként is, de bekövetkezett az, amitől ők annyira féltek. Talán mégis az a valószínű, hogy Jurcsek előle is láttak valamicskét, s ezért rettegtek a jövőtől, és ezen felül maga Jurcsek azt még társai további megfélemlítésére is felhasználta.

Sipos ezzel összefüggésben azt is állítja, hogy mivel a párt tevékenységét én is röplapjai és felhívásai alapján is ismertetem, úgy tűnhet, mintha e tevékenységet azonosnak tekinteném a társadalmi hatásával, eredményeivel és a történelmileg szükséges cselekvéssel. Éppen a kettő különbségét hangsúlyoztam akkor, amikor a következőképpen összegeztem a *történelmileg szükséges cselekvést* és a szubjektív tényezők — s ezek között mint legfontosabbnak, a pártnak is — helyzetét: „A forradalomhoz szükséges 'objektív változások' és a szubjektív tényező kialakulása nem mindig egyenletes. A fejlődés ellentmondásos. Vannak esetek, amikor a szubjektív tényező fejlődése elmarad a válság érlelődése mögött. *Ilyen eset állott elő Magyarországon is a háború második felében.*” (Korom: Id. mű 208. o.; mostani kiemelésem.) Később, miután ismertetem a szubjektív tényező fejlődése elmaradásának okait, újra így összegeztem a helyzetet: „Mindezen döntő okok következtében az érlelődő objektív változások mögött elmarad a szubjektív tényező fejlődése. A legfontosabb tényező, a Kommunista Párt sem fejlődött kielégítően, noha erői egyre jobban növekedtek.” (Uo. 209. o.)

Ezek az idézetek, azt hiszem, világosan mutatják, hogy különbséget tettem a párt röplapi, agitációs és propaganda tevékenysége és a történelmileg már nagyobb eredményeket, erősebb szubjektív tényezőt igénylő helyzet között.

forradalmi helyzet alakult-e ki a háború végén Magyarországon. Én ebben a kérdésben teljes mértékben Balázs Bélának adok igazat. . .³ Balázs Bélának az álláspontja könyve vitára tűzések or volt, hogy „Európa számos, a németek által megszállt országában a II. világháború végén bekövetkezett forradalmi válság. . . Magyarországon nem érlelődött meg.”⁴ Viszont Balázs Béla a vita következtében magáévá tette azt az álláspontot, hogy hazánkban a forradalmi válság a háború végére kialakult, s ezt a fenti vita anyagának a nyomdai előkészítésekor, s kiadott könyvében érvényre is juttatta.

Sipos elméletileg is foglalkozik a pártosság és a tudományos objektivitás helyes felfogásával, szembeállítva ezt a helytelen, szubjektivistá értelmezéssel. Sajnos itt sen hoz fel arra vonatkozóan konkrét példát, hogy hol vagy kik tekintik a pártosság elvét „a szigorú tudományosság legmagasabb rendű kifejeződésének” (19. o.). Elméletileg bírálva a burzsoá objektivizmust, a tudományos objektivitás revizionista felfogását és módszerét, az alábbi helyes következtetést vonja le: „A ’teljes igazság’ revizionista módon felfogott álobjektivistá követelése szintén ellentétben áll az igazi objektivitással a valóságának csak bizonyos oldalait, a párt történetének csak árnyoldalait emeli ki, illetve úgy ragadja ki tényleges összefüggéseiből, hogy a szocializmus érdekei ellen fordíthassák őket.” (19—20. o.) Ez a helyes megállapítás azonban csak szavakban maradt meg Sipos János munkájában. A párttörténet és a forradalmi erők tevékenysége negatív tényei és körülményei összefüggéseiből történő olyan kiragadása és csoportosítása — ahogyan a szerző teszi — akkor is helytelen, ha az egyik fő célja az is volt, hogy kutassa a „reakciós ideológiai örökség” továbbélésének feltételeit. Csak ezt vizsgálva is bővebben kellett volna foglalkoznia a magyar nép haladó forradalmi hagyományainak, örökségének bizonyos hatásával. Ez a hibás módszer, koncepció sajnos jellemző az egész munkára.

*

A szerző ezután rátér a magyarországi népi demokratikus forradalom sajátosságaira. Teljes egészében egyetértünk azzal az általa is hangoztatott megállapítással, hogy népi demokratikus történetünket csak akkor érthetjük meg teljesen, ha „az általános — a többi népi demokratikus országgal közös — vonásokon túl feltárjuk fejlődésünk sajátos elemeit, azokat a sajátos feltételeket, amelyek között kibontakozott nálunk a népi demokratikus forradalom” (21. o.), és ha népi demokratikus korszakunk történelmét szoros kapcsolatban vizsgáljuk a felszabadulás előtti viszonyokkal. Meg kell tehát vizsgálnunk azokat a tényezőket, amelyek nálunk is népi demokratikus típusú forradalmat érleltek meg, de azokat is, amelyek gátolták ezt a fejlődést. Alaposan fel kell kutatnunk ezeket az elősegítő és gátló körülményeket minden vonatkozásban, legyenek akár országunk „konkrét sajátosságai”, akár általános jellegűek, „külső” vagy „belső” körülmények. Kutatásaink során jó néhányat már feltártunk. Ilyen pl. az, hogy nálunk a forradalom a felszabadulás nyomán indult el, a magyar nép nem nagy számban és katonai szempontból sem jelentősen vett részt hazánk felszabadításában, vagy hogy a népi demokratikus forradalmak győzelmét a fasizmus veresége, széttűzése tette lehetővé, amelyben döntő szerepet a Szovjetunió játszotta stb., stb.

Azzal is egyet lehet érteni, hogy „konkrét sajátosságaink” feltárásában a személyi kultusszal kapcsolatos történelemfelfogás és maradványai következtében nagyobb a lemaradás, több a tennivaló. Ám ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az általános — a többi népi demokratikus országokkal közös — vonások feltárását sem végeztük még el maradéktalanul.

A magyar népi demokratikus forradalom sajátosságainak a vizsgálatakor a munka már e rész címében is abból indul ki, hogy — „A magyarországi népi demokratikus forradalom egyik jellegzetes sajátossága: a forradalom késése.” (21. o.) Véleményem szerint ez a kiindulópont nem egészen pontos. Egy ország forradalma számára ugyanis nincs előírva, hogy mikor törjön ki. Szerzőnknek pontosabban kellett volna megmondania, hogy mihez viszonyítja a magyarországi forradalom „késését”. Azt hiszem, nem elég, ha pusztán csak a környező országok vonatkozásában való időbeli eltérést nézzük. (Így ugyanis itt megfigyelhetünk arról, hogy a forradalomhoz nemcsak „külső” feltételek kellenek — amelyek egyébként nemcsak hasonlóak voltak —, hanem „belső” is. A szerző értelmezése oda vezetne, hogy egy adott ország forradalmához viszonyítva valamennyi többi forradalom „késett” — pl. az 1919-es magyarországi szocialista for-

³ Századok 1958. 5—6. sz. 780. o. Lackó Miklós hozzászólása.

⁴ Uo. 773. o.

radalom az oroszországihoz képest —, de ezzel még semmi lényegest nem mondottunk volna. A forradalom, úgy vélem, saját társadalmi, gazdasági előfeltételeinek megteremtődéséhez viszonyítva késhe. Ebben az értelemben több országban a polgári, polgári demokratikus vagy a szocialista forradalom is több évtizedet késett.

Magyarországon a népi demokratikus forradalom időben később indult meg, mint a szóban forgó országok nagy többségében. Ez eddig magában azonban csak ténymegállapítás. Vizsgálni, kutatni azokat a külső és belső körülményeket, amelyek következtében ez így történt — csak ez deríthet fényt a szomszédos országokétól eltérő *sajátosságainkra*. Néhány vonatkozásban azonban jogos felvetni a késést, mint a magyar helyzet sajátosságát, például: a szubjektív tényezők kialakulásának, fejlődésének a késését az „objektív változások” gyorsabb kifejlődéséhez viszonyítva. Vagy a fegyveres ellenállási harc megindulásának késését a hadműveletek, a felszabadulás előrehaladásához viszonyítva s ezen keresztül más országokhoz viszonyítva is. Ezt a kérdést pl. úgy vizsgálhatjuk, hogy *legkésőbb* a hadműveletek ide érkezéséig, a felszabadulás megtörténteig kialakult-e jelentős fegyveres ellenállási harc, vagy nem, mivel ezután már mindenféleképpen lekerül a napirendről. A forradalom esetében nem volt ilyen „kényszerítő” idő vagy körülmény sem a szomszédos országok meginduló forradalma, sem a felszabadulás ténye.

*

A késés értelmezésének problémáját azonban csak magáért az értelmezésért nem lenne érdemes ilyen részletesen boncolgatni. Úgy tűnik azonban, hogy ez is kapcsolatban van a szerző ama pontatlanságával, ahogyan Leninnek az általános történelmi és a sajátos nemzeti vonatkozásokról szóló tanítását alkalmazza. Sipos helyesen indul ki elvi összegezésében abból az ismert lenini meghatározásból, hogy „a marxista elméletnek bármely társadalmi kérdés vizsgálata alkalmával feltétlen követelménye az, hogy a kérdést *meghatározott* történelmi keretek közé helyezzük, majd pedig, ha egy bizonyos országról van szó... számba vegyük azokat a konkrét sajátosságokat, amelyek ugyanazon történelmi korszakon belül ezt az országot más országoktól megkülönböztetik”⁵ Ehhez, hogy még alaposabbak legyünk, tegyük hozzá Leninnek egy pár bekezdéssel ezután következő néhány sorát: „Szó sem lehet arról, hogy egy bizonyos ország marxistáinak nemzeti programjával foglalkozni kezdjünk anélkül, hogy számba ne vennők... az általános történelmi és konkrét állami viszonyokat.”⁶ Ezekből a lenini megállapításokból az derül ki, hogy a marxizmus—leninizmus számára a társadalmi kérdések elemzésénél a „*meghatározott* történelmi keret,” az „*általános történelmi*” viszonyok és a „*konkrét sajátosságok*,” „*konkrét állami viszonyok*” együttes és alapos vizsgálata a legfontosabb kiindulópont. Éppen ezért igen éles eszmei harc folyt és folyik is e tétel helyes értelmezéséért és alkalmazásáért. A „baloldali” dogmatikusok általában lebecsülik, nem számolnak megfelelően az adott ország konkrét sajátosságaival. A revizionisták viszont ellenkezőleg, nem veszik figyelembe megfelelően az általános történelmi viszonyokat, nem vizsgálják megfelelően a meghatározott történelmi keretet, és eltúlozzák a nemzeti sajátosságokat.

Úgy tűnik, mintha a szerző a helyes kiindulópont ellenére is kissé lebecsülné az általános történelmi viszonyokat, illetve túlbecsülné a nemzeti sajátosságokat. Gondolatát ezzel kapcsolatban — közben Lenin két munkájából idézve — így fejtí ki: „Lenin nemegyszer hangsúlyozta, hogy a szocialista forradalom feladatainak sikeres megoldása szempontjából a 'fő dolog', kikutatni, tanulmányozni, megkeresni, eltalálni, felismerni minden egyes országban a nemzeti sajátosságot, a nemzeti szempontból specifikus mozzanatot, amely az *egységes* nemzetközi feladat *konkrét megoldásához*... vezet”: a 'legfontosabb', hogy az egyes országok kommunistái megértsek helyzetüknek más országoktól 'eltérő sajátosságait', tanulmányozzák a konkrét viszonyok különbözőségét, és aszerint alakítsák ki konkrét taktikájukat.” (22. o.).

Ebből a magyarázatból az derül ki, hogy a szocialista forradalom sikeres megoldása szempontjából a „fő dolog,” a „legfontosabb” a nemzeti sajátosságok vizsgálata, felismerése stb. Mintha már itt fölerendelődnék egy kissé a nemzeti sajátosságok vizsgálata az általános történelmi viszonyok figyelembevételének. Ez pedig abból ered, hogy a szerző nem helyesen idézi és értelmezi Lenint.

Ahhoz, hogy világosabban lássuk, hogyan lett a szerzőnél általában is „fő dolog,” a „legfontosabb” feladat a nemzeti sajátosságok vizsgálata — bővebben kell Lenin

⁵ Lenin: A nemzetek önrendelkezési jogáról. Művei 20. köt. Szikra, 1955. 411. o.

⁶ Uo. 412. o.

általá idézett legalább egyik munkáját megnéznünk: „A fődolog most az — írta Lenin —, hogy mind a egyes ország kommunistái egészen tudatosan megértseék az opportunizmus és a 'baloldali' doktrínéség elleni harc alapvető elvi feladatait, valamint mindazokat a konkrét sajátosságokat, amelyeket ez a harc az egyes országokban, a gazdasági élet, a politika... sajátos vonásainak megfelelően felmutat, és amelyeket ennek a harcnak elkerülhetetlenül fel is kell mutatnia... Mindaddig, amíg a népek és országok között nemzeti és állami különbségek vannak — márpedig ezek a különbségek még a proletariátus diktatúrájának világméretűekben történő megvalósulása után is sokáig, nagyon sokáig meg fognak maradni —, a világ kommunista munkásmozgalmának nemzetközi taktikai egysége nem a különfeleség kiküszöbölését, nem a nemzeti különbségek megszüntetését, ... hanem a kommunizmus *alapelveinek* (a Szovjethatalomnak és a proletariátus diktatúrájának) olyan érvényesítését követeli, amely ezeket az elveket a *részletekben helyesen módosítja*, azokat a nemzeti és állami-nemzeti különbségekhez hozzáalakítja hozzáalkalmazza.” Itt jönnek azok a sorok, amelyeket szerzőnk a töle idézett rész első felében hoz, majd így folytatódik tovább Leninnél: „ez a jelen történelmi pillanatban a főfeladat... A legfontosabb — természetesen korántsem minden, de mégis a legfontosabb — már megtörtént a munkáosztály élcsapatának megnyerésével, azzal, hogy ez az élcsapat a parlamentarizmussal szemben a szovjethatalom, a polgári-demokráciával szemben a proletárdiktatúra híve lett. Most minden erő, minden figyelmet a *következő lépésre* kell összpontosítani, amely kevésbé lényegesnek látszik — és bizonyos szempontból valóban kevésbé az —, de amely ezzel szemben gyakorlatilag közelebb áll a kérdés gyakorlati megoldásához, nevezetesen arra, hogy megtaláljuk a proletárforradalomhoz való *átmenet* vagy *közeledés* formáját.”⁷

Azt hiszem, ebből a hosszú idézetből világos, hogy nem általában „fő dolog” a nemzeti sajátosságok vizsgálata, és konkrétan a szocialista forradalom feladatainak sikeres megoldása szempontjából sem általában az a „fő dolog”, hanem „a legfontosabb” megtörténte után „fő feladat”. Ugyanakkor Leninnél még itt sem „fő dolog”-ként, „a legfontosabb”-ként szerepel, ahogy Sipos ezeket a szavakat másra vonatkozó helyükről kiragadja, és csak a „sajátosságokra” értelmezi, hanem mint a *következő* „fő feladat”, amely bizonyos szempontból kevésbé alapvetőbb az általános elvi stb. követelményeknél. Tehát Lenin egy adott konkrét helyzetben, a „legfontosabb” megtörténte után tekintette „fő feladatnak”, „fő dolog”-nak a konkrét sajátosságok vizsgálatát, nem pedig úgy, mint Sipos, aki általában is „a legfontosabbnak” tartja a nemzeti sajátosságok kutatását.

Sajnos egy kissé ugyanezt teszi akkor is, amikor konkrétan alkalmazza ezeket az elveket. Például a következő kérdéskörnél is. A tanulmány a magyarországi gyengén fejlett helyzetet elemezve szembeállítja ezt Európa több országának ellenállási, forradalmi mozgalmával. Ismerteti a különböző országok ellenállási, forradalmi mozgalmainak főbb adatait és eredményeit mint sajátosságokat, de nem fordít kellő figyelmet arra az általános történelmi körülményre, hogy e népek nagy jelentőségű, hősi és sok áldozattal járó harca csak akkor *győzedelmeskedhetett teljesen*, amikor az antifasiszta koalíció — benne elsősorban a Szovjetunió — döntő csapást mért az ellenségre, illetve szétzúzta a fasiszta blokkot.

A történelmi körülményeket és a tényeket itt is egyoldalúan írja le, illetve csoportosítja. Csak azt tartja lényegesnek, hogy a jugoszláv „népi felszabadító hadsereg... a szovjet hadseregre támaszkodva, felszabadította az egész országot”, „az albán nép nemzeti felszabadító, forradalmi háborúja... az ország felszabadulásához vezetett”, „a bolgár nép... a szovjet csapatok győzelmére támaszkodva felszabadította az egész országot”, Görögországban a „felszabadító hadsereg szabadította fel 1944 őszén az országot”. (23. o.). Ebből a kissé túlzó beállításból természetesen csak a nemzeti „sajátosságokra” vonatkozóan vonhat le következtetést. Mégpedig azt, hogy az ilyen országokban a forradalom nemzeti méretű ellenállási mozgalom, fegyveres felkelések formájában már a felszabadulásuk előtt megindult. A fasiszmus általában vett szétzúzását, a szovjet hadsereg felszabadító szerepét azonban mint felszabadulásuk, győzelmük legfontosabb „külső” előfeltételét nem tárgyalja. Ezt csak az általa másik csoportba sorolt országoknál — ahol szerinte a forradalmi helyzet is és a forradalom is csak a felszabadulás után alakult ki, illetve indult meg — tárgyalja megfelelő jelentőséggel. Ilyen módszer az előbbieket esetében a nemzeti „sajátosságok” egyoldalú kiemelését eredményezheti csak. Pedig az előbbi országok felszabadító harcáról beszélve még akkor sem lehet ilyen egyoldalúan írni, ha csak ezen országok forradalmi „sajátosságait” nézzük. A szovjet

⁷ Lenin: „Baloldaliság” — a kommunizmus gyermekbetegsége. Művei 31. köt. Szikra, 1951. 82—84. o.

hadseregnek a fasizmust szétzúzásában, a Délkelet s az egész Balkán felszabadításában játszó közvetlen szerepe nélkül az általa első csoportba sorolt országok felszabadító harcát sem járhattak volna teljes sikerrel, forradalmuk akkor nem győzedelmeskedhett volna.

Nézzük meg a tényeket is. 1944 augusztusában csak a Délkelet-Európa felé támadó III. és II. Ukrán Front harcoló csapatainak a létszáma 929 000 fő volt.⁸ A velük szembenálló, a fronthoz tartozó német erők száma Románia háborúból történt kilépése előtt mintegy 556 000 fő volt, 25 hadosztályt tett ki. Ezen kívül Románia különböző fontosabb helyein biztosító, rendőrségi stb. feladattal még kereken 57 000 német állomásozott,⁹ és Bulgáriában kereken 20 000.¹⁰

Ennek a nem kis létszámú erőnek (nem számítva itt a mintegy 250 000 főnyi két román hadsereget, amely 1944 augusztus 23-ig szintén szembenállt a fenti szovjet erőkkel) a szétzúzása kellett ahhoz, hogy a román nép belső erői, majd a bolgár nép forradalmi megmozdulása győzedelmeskedhessenek. A front továbbhaladásával szeptember végén a szovjet csapatokkal szemben a hitleristák összevontak az Erdős-Kárpátoktól a bolgár-jugoszláv határig 39,5 hadosztálynyi erőt, s hozzájuk kapcsolódott még mintegy 23 hadosztálynyi magyar katoná.¹¹ Ezeken kívül Görögországban kb. 11, Albániában pedig mintegy 3 (kb. 33 000) és Jugoszláviában is jó néhány német hadosztály volt megszálló feladattal.¹² Őket támogatta az áruló németbérenc helyi erők fegyveres szervezete, Albániában mintegy 14 000, Jugoszláviában kb. 200 000 fő.¹³

A német erők döntő részének a szovjet csapatok által történő szétzúzása nélkül egyik ország sem szabadíthatta volna fel saját erejéből magát. Ez még Albániára és Görögországra is érvényes, hiszen a szovjet hadsereg előnyomulása következtében kényszerültek Hitlerék arra, hogy már október elején megkezdjék Görögország, majd Dél-Albánia és Macedónia kiűrtését.¹⁴

Ezeket a körülményeket és tényeket is figyelembe kell venni akkor, amikor ezen országok felszabadító harcait, a fasizmus elleni háborúban történt részvételüket és eredményeiket értékeljük. Hősi, nagy áldozatokat követelő harcot vívott a német (és a helyi) fasiszta erők ellen 1944 őszén a — jugoszláv adatok tanúsága szerint mintegy 400 000 — jugoszláv felszabadító katonai erő, a több tízezer bolgár partizán, majd 1944-es szeptember 9-e után a bolgár hadsereg jelentős része, az októberre már mintegy 70 ezres főre növekedett albán nemzeti felszabadító hadsereg és a kb. 125 000 fős görög népi nemzeti felszabadító hadsereg.¹⁵ Ezek az erők nagymértékben hozzájárultak hazájuk felszabadításához. Ez történelmi tény, és kétségtől elvonhatatlanul negatív sajátosság, hogy a magyar népalig járult hozzá a felszabadító harcokhoz. Ez azonban mégsem indokolja, hogy a fasizmus általános vett szétzúzását mint „meghatározott történelmi keretet”, döntő jelentőségű általános tényezőt ne értékeljük jelentőségének megfelelően. E döntő körülmény megállapítása után helyes és szükséges azokat a lényeges, közös vonásokat kiemelni, amelyek jellemezték ezen országok forradalmi harcának más népektől — köztük a magyarországitól is — eltérő sajátosságait. Például azt, hogy az ellenállási mozgalom ezekben az országokban nagyarányú fegyveres harccá, fegyveres felkeléssé fejlődött, a forradalom itt már a felszabadításuk előtt megindult, s már ebben az időben létrehozta a maga fegyveres erejét, erős központi vezető szervét és a hatalom helyi szerveinek is jelentős részét stb.,

A „nemzeti sajátosságok” jelentőségének ilyen felfogásán túlmenően Magyarország esetében a szerző nagyrészt csak a negatív sajátosságokkal foglalkozik. A szomszédos országoknak a magyarországiaktól pozitívan eltérő sajátosságai még nem indokolják, hogy a szerző a hazai sajátosságokban nagyrészt a negatívumokat kutassa. A „vitathatatlan tények” (24. o.) általa történt szemlélése, csoportosítása is ilyen módszerrel történik, különösen tanulmánya 24. és 27. oldalán, de később is, amikor a Kommunista Párt helyzetét ismerteti. Nem a valóságos, összefüggő helyzetet nézi, hanem csak

⁸ История великой отечественной войны Советского Союза 1941—1945. Москва, Кат. Kiadó, 1962. 4. köt. 260. o.

⁹ Uo. 259. o. és Contributia Rominiei la razboiul antihitlerist (23 august 1944 — 9 mai 1945). Bukarest, Kat. kiadó, 1958. 14—15. o.

¹⁰ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945. Majna-Frankfurt, 1961. IV/1. köt. 809. o.

¹¹ A II. világháború 1939—1945. Zrínyi Katonai Kiadó, 1963. II. köt. 284. o.

¹² История великой Ид. kiad. 442., 437. o.

¹³ Uo. 437., 420. o.

¹⁴ Uo. 441. o.

¹⁵ Uo. 416., 438., 439. o.

azt, hogy mi „nem” volt meg nálunk, mi az, ami „csak” a felszabadulás után valósult meg, vagy indult el. Pl. azt írja, hogy „... a munkásosztály tömegei csak ekkor (a felszabadulás után — K. M.) kezdtek bekapcsolódni a politikai életbe. . .” (25. o.) Ez nagyon felületes, sommás, negatívumos összegezés, amely nem is állja ki a tények kritikáját. Miért ne lehetne a munkásosztály tömegeinek a politikai életbe történt bekapcsolódása „kezdetének” tekinteni az 1943-as őszi csepeli 5000-es sztrájkot, az ugyanekkor i és 1944 őszén megismétlődő kb. 2000-es diósgyőri politikai munkástüntetést, az 1944 december eleji csepeli kiűrtés elleni megmozdulást stb., stb.? Továbbá Sipos azt is állítja, hogy „... csak az új helyzetben a (felszabadulás után — K. M.) indult el a demokratikus tömegmozgalom. . .” Magyarországon (25. o., és lásd még többször hangsúlyozva ugyanezt, pl. az 53. oldalon is.). Ez a megállapítás is figyelmen kívül hagyja az 1942 tavaszi, az 1943 őszi „elinduló” függetlenségi, demokratikus megmozdulásokat, olyan tényeket, mint hogy az alig nyolc hónappal előbb alakult Parasztszövetségnek 1942 júliusában mintegy 30 000 tagja volt,¹⁶ az 1943 májusában alakult Földmunkásszakszövetségnek rövid idő alatt 400 helyi szervezete jött létre,¹⁷ és 1944 elején már mintegy 1500 küldött részvételével kongresszust tartott, amelynek állásfoglalása országos jelentőségű volt. Vagy azt, hogy az SZDP és az FKGP 1943 második felében megerősödő tevékenységét a tömegeknek a politikai mozgalmakba való „kezdeti” bekapcsolódása is kísérte, pl. az SZDP taglétszáma 1944 januárjára az 1942-es szinthez képest „legalább a duplájára emelkedett”¹⁸ stb.

Ugyanígy az újabb kutatások adataival kellett volna bemutatni a fegyveres harcokban való amúgy is elég szerény részvételünket. A fegyveres ellenállás számszerű adatainál megelégszik Nemes Dezső elvtársnak 1955-ben felbecsült és csak a kommunista párt által szervezett és irányított partizán csoportokra vonatkozó, összesen mintegy 2000—2500 főt említő megállapítására hivatkozni. Pedig ezek mellett többszáz ember, főleg szökött katonák, már 1944 nyaratól bekapcsolódott a jugoszláv, a szlovák, a lengyel stb. ellenállási mozgalomba. Továbbá a fenti 2000—2500 fön túl még legalább ennyi átváltt katoná harcolt hosszabb-rövidebb ideig a szovjet hadsereg oldalán, pl. a Budai Önkéntes Ezred kb. 2500 katonája¹⁹

Sipos még azt a hibát is elköveti, hogy helytelenül — csak az ő gondolatmenetét alátámasztó részt kiszakítva — idézi és magyarázza az egyik alapvető munka megállapítását. Nemes Dezső „Magyarország felszabadulása” c. könyvét idézve ezt írja: „Ha helyesen kívánjuk szolgálni pártunkat és népünket, a tényekkel szembe kell néznünk, energiánkat nem a tények szépítésére vagy megkerülésére, hanem feltárására és a szükséges következtetések levonására kell összpontosítanunk. Miközben kiemeljük felszabadulás előtti történetünk minden előremutató, forradalmi elemét, nem takargathatjuk a forradalom érlelődésének késését, a fegyveres ellenállás gyengeségét. . . ha nem mondanánk meg népünknek ezt az igazságot — állapítja meg Nemes Dezső — nem tennénk vele jó szolgálatot. Okulni csak az igazságból lehet” (26—27. o.).

Nemes elvtárs megállapítása azonban a reál való hivatkozás ellenére sem ez. Ő a következőket írja: „Eddig mi főleg csak azt hangsúlyoztuk, hogy a magyar nép igen kis mértékben vett részt fegyveresen saját hazája felszabadításában. Ez így is van, s ha nem mondanánk meg népünknek ezt az igazságot, nem tennénk vele jó szolgálatot. Okulni csak az igazságból lehet. S az igazság az, hogy Horthyék is szegénytelenen becsapták a népet és az ellenzéki 'kivárok' is bűnrészesek a hosszú passzivitásért, amiért olyan drága árat fizetett az ország. Mindez azonban nem a teljes igazság. Ezernyi nehézség közben, elkésve ugyan, de megindult a magyar partizánmozgalom, és ért el bizonyos eredményeket, amelyek méltók arra, hogy megismerjük. (1955 óta több brosúra jelent meg [akkor jelent meg Nemes Dezső könyvének első kiadása — K. M.], amelyek egy-egy partizán csoport megszervezését és harci tevékenységét ismertetik. Összefoglaló mű a magyar partizán mozgalomról még ma sincs.)”²⁰

Nemes Dezső tehát nemcsak egyoldalúan annak az „igazságnak” a megmondását szorgalmazza, hogy „nem takargathatjuk . . . a fegyveres ellenállás gyengeségét”, hanem emellett annak az igazságnak a megmondását is, hogy „Horthyék is szegénytelenen be-

¹⁶ Szabad Szó, 1942. július 5. 4. o. Idézi „A földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1948—1948” c. munka. Bp., 1962. 2. köt. 989. o.

¹⁷ Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945. Szikra, 1955. 192. o.

¹⁸ Népszava, 1944. január 23. Idézi Kormo: Id. mű 141. o.

¹⁹ Hadtörténelmi közlemények 1960. 1. sz. Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred története. 85—86. o.

²⁰ Nemes: Id. mű 130. o.

csapták a népet . . . stb. De még ez a kettő sem a *teljes igazság*. Meg kell mondanunk azt is, hogy ha elkésve is, ha gyengén is de mégis megindult bizonyos partizánharc nálunk is. Bizonyos eredményei voltak, „amelyek méltók arra, hogy megismerjük”.

Nemes elvtárs megállapításából tehát az olvasható ki, hogy ne csak ellenállásunk belső gyengeségének az igazságát — ezt is! — mutassuk meg, hanem hogy feltárjuk az összes körülményeket, továbbá, hogy derítsük fel az egész magyar partizánmozgalom teljes történetét.

A szubjektív tényezők helyzetének elemzésekor szintén érződik a cikkíró módszerének vitathatósága. Antifasiszta, antiimperialista, antifeudális forradalom érlelődéséről van szó. Ennek a szubjektív tényezője pedig nem korlátozódik csak a kommunista pártra, csak a munkásosztály szervezetségére, harcra történt felkészítésére stb., stb., hanem a legfontosabb szubjektív tényező mellett jelentős szerepe van más rétegek, osztályok, pártjaik tevékenységének is. Szerzőnk szintén ebből a nézőpontból indult ki, de a boncolgatás során mégsem jutott el addig, hogy a kommunista párt — és kisebb mértékben a Magyar Front — bírálata után a benne levő pártokat magukat is alaposabban szemügyre vegye. Pedig az utóbbiak fejlődése, állapota, tevékenysége stb. jobban lemaradt nemcsak a Kommunista Párté s az általa vezetett forradalmi munkás-paraszt stb. mozgalmaké mögött, hanem még a szubjektív tényezőkön belül betöltendő kisebb szerepükhöz képest is. Hibák is lényegesen súlyosabbak voltak. Ezek ugyan nem mentik a Kommunista Párt gyengeségeit, de az előrehaladás kibontakozását nagymértékben megnehezítették. Ezért kellett volna foglalkozni velük is valamelyest. Mivel azonban Sipos cikke nagyrészt a KP és a tömegek gyengeségeit, elmaradását elemzi, illetve a felhasznál munkákból a valóságnak majdnem csak a negatív részét emeli ki, nemis adhat mást csak negatív összképet. Ez a szemlélet szintén egy fajta szubjektivista módszert rejt magában. Pl. a KP 1944 októberi nyílt leveléből idézi a tömegek állapotára vonatkozó megállapításokat, de elszakítja, figyelmen kívül hagyja a pártnak az ebből a helyzetből levont egyik lényeges következtetését. Mégpedig azt, hogy: „Hiba lenne azonban a demokratikus pártok és szervezetek részéről, ha a tömegek harcokészégének hiányát túlságosan előtérbe állítanák, hogy ezzel eltakarják saját hibájukat és elkövetett mulasztásaikat.”²¹ A nyílt levél ezután igen élesen bírálja a demokratikus pártokat a tömegek szervezése terén elkövetett mulasztásaikért, tehát nem állt meg a néptömegek ostromozásánál. Ezt viszont Sipos nem veszi figyelembe.

A Kommunista Párttal kapcsolatban nem teljesen pontos az a megállapítás sem, hogy „a sorsdöntő 1943-as esztendőben a párt *éppenséggel teljesen* el volt szigetelődve. . .” (43. o., kiemelés — K. M.). Egyrészt ez az elszigetelődés elsősorban 1942 második és 1943 első felére vonatkozik az 1942-es tavaszi és nyár eleji nagy lebukások következményeként, másrészt még ekkor sem volt, súlyossága ellenére sem „*éppenséggel teljesen*” elszigetelődés. Az SZDP-ben és néhány munkáscsoportban maradtak szórványos kapcsolatok, a „paraszti vonal” területén viszont a kapcsolatok nagyobb része megmaradt. Ennek alapján 1943 első felében a földmunkástagozat létrehozásáért vívott küzdelemben és utána a tevékenységében, továbbá a kiszagdapárt polgári tagozatában a párt eredményes munkát végzett, 1943 nyarán résztvett Bajcsy-Zsilinszky Endre memorandumának megvitatásában is. Természetesen mindez konspiratív formában történt. Magát mint párt nyíltan felfedve egyébként kivéve az SZDP balszárnyával az 1941 őszi és 1942 eleji együttműködést, az 1943 májusában történt együttműködési kísérletet, a rölapokat s leveleket — egyetlen szervezettel sem működött együtt a német megszállásig. Az együttműködés korábban is konspiratív volt minden más szervezettel. Pontatlanul értékeli a tanulmány a párt szerepét akkor is, amikor azt mondja (56. o.), hogy a párt „a háború utolsó szakaszában a horthysta politika csődbekerülése után” lett „a független és demokratikus Magyarországot előkészítő mozgalom vitathatatlan vezetőjévé”. Ennél a megállapításnál is alaposabban kellett volna a tényeket megnézni, mert a Magyar Front megteremtésének körülményei, programja és tevékenysége azt mutatja, hogy a párt már a német megszállást követően volt a harc vitathatatlan vezetője.

Ami a párt taktikai célkitűzéseinek bírálatait illeti, egy-két elgondolkodható szempontokra a szerző kétségkívül felhívja a figyelmet. Feltevéseinek nagyrésze azonban erősen vitatható. Pl. azzal a *kérdőjelesen* felvetett gondolatával, hogy a német szállás után helytelen volt kiadnia a pártnak a partizánharc, a fegyveres ellenállás majd a fegyveres felkelés előkészítése jelszót, különösen vitatkozni szeretnék. Egyrészt nem lehet olyan határozottan és egyértelműen állítani, hogy a fegyveres ellenállásnak „nem voltak meg sem a politikai, sem a szervezeti feltételei”. (45. o.) Egy kissé differenciáltabban

²¹ A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945-ig. Kossuth, 1958—1959. 347. o.

kellene ezt a kérdést nézni. Mégpedig úgy, hogy ha nem is voltak meg általában teljesen és országos értelemben ennek a feltételei közvetlenül a német megszállás után, ettől még egyes helyeken e „feltételek” *kezdeti elemei* megjelenhettek, és véleményem szerint meg is jelentek az említett időszakban. A tatabányai szénmedencében a Békepárt Bányász-bizottsága már 1943 végén és 1944 elején megkezdte a fegyverek szerzését és bányászok egyes kisebb csoportjának a kiképzését.²² A német csapatok bevonulása során magyar katonai alakulatok Sopron és Újvidék környékén, a budaörsi repülőtéren öntevékenyen fejtettek ki szörványos ellenállást a német katonasággal szemben.

Emellett helyes volt kiadni a fegyveres ellenállás, a partizánharc jelszavát azért is, mert a szubjektív tényezőknek egy valószínűen bekövetkező helyzettel számolva a felkészüléssel és felkészítéssel nem kell a helyzet tényleges bekövetkeztét megvárnia. Sőt, azért szubjektív tényező, hogy segítse is elő a felismerés után e feltételek minél gyorsabb kialakulását. Ebben a kettős értelemben, gondolom, teljesen jogos volt ennek a jelszónak a kiadása.

Az egész fegyveres ellenállási harc kérdéseinek a vizsgálatánál a tanulmány egyik lábjegyzetében (22. o.) található igen figyelemre méltó megjegyzést sem szabad elhanyagolni. Mégpedig azt, hogy nem minden fegyveres ellenállás forradalmi; egyrészt olyan értelemben nem, hogy nem feltétlenül csak akkor folyhat, ha forradalmi a helyzet, másrészt olyan értelemben sem, mintha mindig az adott társadalmi, gazdasági rendszer, vagy a kizsákmányoló osztályok hatalmának megdöntéséért folyt.

A „fegyveres felkelés előkészítésének” a jelszavát a párt 1944 júliusában adta ki. Ennek megítélésénél figyelembe kell vennünk a fentiekben kívül azt is, hogy nem feltétlenül olyan fegyveres felkelésre kellett előkészülni, amely a „saját” kizsákmányoló osztályaink teljes egésze ellen irányul. Remény lehetett még arra is — mint ahogyan Romániában ez meg is történt —, hogy az uralkodó körök egy részével együtt folyik a harc *elsősorban* a megszálló erő és az ezt végsőkéig támogatni akaró hazai erők ellen.

Az ilyen fegyveres felkelés győzelme még nem jelenti azt, hogy a forradalom alapvető kérdése, a hatalom kérdése már ekkor eldőlt. Lehet, hogy a fegyvers felkelés csak nyitánya lesz a forradalom megindulásának — mint az Romániában is történt —, és a forradalom továbbfejlődése során kerül át a hatalom ez egyik osztály kezéből egy másik osztály vagy osztályok kezébe. S miután a párt mindezekre a lehetőségekre gondolt — a fegyveres felkelés *előkészítésének* a jelszavát mind agitációs, mind pedig szervezeti előkészülés szempontjából 1944 júliusában nem elhamarkodottan adta ki.

Végezetül: hibának tartom, hogy a szerző a KP taktikájának a bírálata mellett nem tett kísérletet az általa helyesnek vélt taktika körvonalázására, és ezzel összefüggésben nem elemezte behatóan az ún. kivárási politikát.

*

A tanulmánnyal a továbbiakban a forradalmi helyzet kialakulása időszakának a megítélésében, a szubjektív tényező értékelésében és a forradalom megindulása idejének meghatározása tekintetében vitáznék. A szerző az ezekkel kapcsolatos — nem egészen világos, sőt ellentétes — megállapításai²³ kapcsán fentebb idézett munkám „állításait” is

²² Lásd PI Arch. Döme Piroska visszaemlékezését. Idézi: Korom: Id. mű 142. o.

²³ Ennek a bizonyítására idéznünk kell Sípos Jánosnak a tanulmánya különböző helyein található néhány állásfoglalását, amelyek más és más oldalról kapcsolódnak ezekhez a kérdésekhez. Sorrendben ezekből egy pár így hangzik: 1. „Magyarországon a demokratikus forradalom csak a felszabadulás *után* indult el; a forradalom objektív feltételei, a forradalmi helyzet is csak a felszabadulás nyomán alakultak ki” (22. o.). — 2. Egy másik helyen ez áll: „a 44-es helyzet tényei éppenséggel egy olyan időszakra utalnak, amelyben már eléledtek a forradalmi fordulat feltételei és erői, de különböző konkrét történelmi okok miatt a tömegek túlnyomó többsége még nem lépett az aktív forradalmi történelemalkotás útjára.” (26. o.) 3. Továbbá: „ha összegezni akarjuk válaszukat arra a kérdésre, hogy mennyire alakult ki forradalmi helyzet Magyarországon a felszabadulás időpontjáig, azt mondhatjuk: a fasiszta háború és a német imperializmus nyomása következtében forradalmi helyzet *előleődött* Magyarországon is a második világháború utolsó szakaszában. A 'felsők' válsága a hadihelyzet hatására teljessé vált a felszabadulás időszakában. Az 'alul levők' forradalmasodása azonban — a magyarországi sajátos feltételek hatására — késett, a felszabadulás időpontjára a forradalmi válság még nem vált teljessé, nem bontakozott ki egy valamennyire is jelentős fegyveres ellenállás Magyarországon. A szubjek-

bírálja. A következőket írja: „... egyes szerzők — attól a helyes törekvéstől vezettetve, hogy minél teljesebben feltárják fejlődésünknek 1944 őszéig kialakult minden forradalmi elemét — eltúlozzák ezeket, azt szeretnék bizonyítani, hogy a forradalmi válság, a forradalom megindulásának minden objektív feltétele, de talán szubjektív feltétele is végeredményben kialakult a felszabadulás időpontjáig Magyarországon. Ilyen tendenciákat képvisel pl. 'A fasizmus bukása Magyarországon' c. különben értékes munka.” (25. o.)

E sommás kiindulópont szerint az lenne az álláspontom, hogy a „forradalom elindulásának minden objektív feltétele, de talán szubjektív feltétele is végeredményben kialakult a *felszabadulás időpontjáig Magyarországon*” (kiemelés — K. M.). Ezért illet a forradalmi erők szépítésének, tevékenységük eltúlzásának bírálatával. Ezt az állítást különböző vonatkozásokban és összefüggésekben többször megismétli, pl. a 26. oldalon: „A szépítő tendencia képviselői” a felszabadulás után gyorsan elinduló demokratikus tömegmozgalmakkal bizonyítják, hogy „*a felszabadulás előtt már teljesen létrejött a forradalmi helyzet, s hogy a forradalmi folyamat indulásának feltételei nagyjából már együtt voltak*” (Kiemelés: K. M.), vagy a 36. oldalon, ahol 1944 őszét még mindig csak a „*felszabadulás küszöbének*” tekinti. Nézzük meg a tényleges álláspontomat a munkámból, mert ott ilyen álláspont nem található.

A bevezetőben azokat a célokat tűzöm ki, amelyeket Sipos idéz. Fő feladatommak tartom a magyar fasizmus bekövetkezett válságának vizsgálatát, és annak a bemutatását, „*hogy a fasizmus széttözésének, Magyarországi felszabadításának idejére létrejöttek a forradalmi változások előfeltételei*” (6. o.). És azt is írom, hogy „a magyar fasizmus bukásának és az ország felszabadulásának idejére a munkásosztály vezetésével egyesültek a magyar nép antifasiszta, demokratikus és forradalmi erői” (5. o.).

Ebből azonban még nem lehet azt a következtetést levonni, miszerint nekem az az álláspontom, hogy a „felszabadulás előtt”, a „felszabadulás időpontjáig” vagy küszöbén” stb. már mindezek meg is voltak. Azt esetleg lehet kifogásolni, hogy miért nem már ott, a bevezetőben határozom meg konkrétabban azt az időt, amikorra ezek a feltételek

tív tényező fejlődése így messze elmaradt az objektív helyzet fékezett alakulása mögött. . . (45—46. o.). — 4. Az 54. oldalon viszont ez olvasható: „A Magyarországi viszonyok sajátos elmaradottsága miatt 'sorsdöntő körülmény' volt, 'hogy Magyarországot a szovjet hadsereg szabadította fel', ez teremtette meg a lehetőséget annak, hogy hazánkban 1944 őszén megkezdődjék a történelmileg már rég szükségszerűvé vált *forradalmi átalakulás*.” (Kiemelés — K. M.) — 5. Az ezzel szemben levő oldalon viszont: „A felszabadulás által teremtett roppant kedvező belső és külső feltételek között rövid idő alatt forradalmi helyzet alakult ki, amely nyomban át is ment forradalomba.” (55. o.)

Az első idézet a többi nélkül általában világos: a forradalmi helyzet a felszabadulás nyomán alakult ki, a demokratikus forradalom pedig csak a felszabadulás után indult el.

A második idézetben levő állásfoglalás azonban kissé érthetatlenné teszi az első egy részét. Először is, egy kicsit konkrétabbá válik, hogy szerzőnk mit ért a felszabadulás után kifejezés alatt. Úgy látszik kizárja itt az 1944-es esztendőt, tehát szerinte 44-ben még nem indult meg a demokratikus forradalom. Ezt lényeges megjegyezni, mert ez továbbvive azt jelentené, hogy csak valamikor 45 elején vagy tavaszán kezdődött volna el a demokratikus átalakulás. Ha viszont ez így lenne, akkor felvetődik az a probléma, hogyan lehetséges, hogy erre az időre a hatalom országos jelentőséggel „egyik osztály” kezéből a „másikéba” már átment. A felszabadulás előrehaladásával a felszabadított területek nagyobb részén és fokozatosan épültek ki és erősödtek meg a lényegében munkásparaszt demokratikus diktatúrát jelentő új hatalom központi és helyi szervei is. Ezt az első aktust ilyenformán szerzőnk itt kirekeszti a forradalmi folyamatból.

A harmadik pontban idézett rész általában szintén világos. A kérdés csak az, hogy konkrétan mit tekint a szerző a „felszabadulás időszakának, amelyre 'teljessé vált' a „felsők” válsága. A tanulmány — ezt több helyen érintve (pl. a 35. oldalon) — arra enged következtetni, hogy általában 1944 októberét érti ezen. Ezt lényegesnek tartjuk leszögezni, mert az én hasonló szóhasználatomat mindenáron úgy akarja értelmezni a szerző, hogy az teljesen egyet jelent a felszabadulás „időpontjáig”, „megkezdésének időpontjára” (25. o.), „felszabadulás előtt” (26. o.), „küszöbén” stb. kifejezésekkel. Pedig október már nem a felszabadulás előtti szakasz, nem is megkezdésének időpontja — hanem a felszabadulásnak már a *folymata*.

A negyedik idézett rész minden eddigi megállapítással ellentétessé: azt mondja, hogy 1944 őszén hazánkban megkezdődött a forradalmi átalakulás! Az ötödikben viszont újra visszatér az elsőnek általános — konkrétabb időmegjelölés nélküli — fogalmazására.

létrejöttek. De ez még nem teszi jogossá az előbbi sommás ítéletet, különösen akkor nem, ha ezt a hiányt a konkrét elemzések világosan pótolom. A 242. oldalon a forradalmi helyzetre vonatkozólag ezt írom: „A magyar fasiszta rendszernek mindezen külső és belső okok következtében érlelődő és egyre jobban mélyülő válsága 1944 októberére a szovjet hadsereg sikeres magyarországi hadműveletei következtében olyan fokot ért el, amely az objektív forradalmi helyzet kezdetét jelezte.” (mostani kiemelesem) Érdekes, hogy ezt a részt Sipos is idézi, de nem veszi benne észre a lényegyet, hanem úgy fogja fel, mintha nem a tényekből szervesen következő megállapításom lenne, hanem csak valamilyen külső kényszerből került volna oda. Persze az általa nekem tulajdonított koncepcióba ez a megállapításom már nem fér bele, s a szerző ezért tükrözi hamisan álláspontomat.

Ugyanez vonatkozik a szubjektív tényezők Sipos szerint fenti értelmű beállítására is.²⁴

A forradalmi átalakulás, a forradalom megindulására vonatkozóan pedig a helyzet összegezése, a felszabadítás döntő jelentőségének vizsgálata és a szubjektív tényezők teljessé válásának szemügyre vétele után ezt írom: „Így az 1944 őszére, a fasizmus szétverése folytán kialakult forradalmi helyzet a *felszabadított területeken* forradalomba ment át.” (255. o., mostani kiemelesem) Ennek ellenére Sipos János mégis a következőket akarja nekem tulajdonítani: úgy fogalmazok, „mintha a felszabadulás megkezdésének időpontjára elindult volna a forradalom országos értelemben, tehát a nagyobb részt még megszállt Magyarország egészében” (25. o.). Bizonyításként nyomban ezután a következő idézetet hozza: „Az 1944. október 15-ét követő Szálasi terror ideje. . . egyrészt a magyar fasizmus teljes szétverésének, másrészt a forradalmi helyzet elmélyülésének, forradalomba való átnövésének, a népi demokratikus forradalom kezdetének időszaka.” (uo.)

Ebből a részből, még ha ki is ragadjuk az előbbi idézettel egy fejezetben levő összefüggéséből, semmiképp sem lehet kiolvasni azt, hogy a forradalom az ország felszabadításának megkezdésekor már elindult, hiszen a felszabadulás ehhez a dátumhoz képest már közel egy hónappal korábban megkezdődött. Ha összefüggéseiből kiszakítjuk akkor esetleg lehet olyan következtetést levonni, mintha szerintem ebben az időben országos értelemben elindult volna a forradalom. Ha csak így nézzük, valóban pontatlan a megfogalmazás. Az egész alfejezet végkövetkeztetései azonban nem hagynak kétséget aziránt, hogy az említett rész sem ezt akarja állítani. Az viszont kétségtelen, hogy ha nem is országos méretekben, de országos jelentőséggel indult meg a forradalmi átalakulás 1944 végén a *felszabadított területeken*.²⁵

²⁴ Munkám 207. és 208. oldalán — korábban már idéztem — világosan megmondom, hogy „elmaradt a szubjektív tényező fejlődése” az érlelődő „objektív változások” mögött. Hogy még világosabb legyen a kérdés, idéznem kell még néhány sort: „A magyar fasizmus válsága azonban nem jelentette azt, hogy a fasizmus bukása önmagától bekövetkezik. A válságba jutott rendszert forradalmi módon meg kell dönteni! Azonban a magyar nép forradalmi erői még akkor sem voltak elég szervezettek, egyégesek ahhoz, hogy az antifasiszta harc számára objektíve kedvező október 15-i helyzetet ki tudták volna használni.” (242. o.) Majd a KP 1944 október végi nyílt levelének álláspontját is teljes egészében magamévá teszem, amely azt szögezi le tartalmilag, hogy a szubjektív tényezők gyengék voltak még ebben az időben is. És végül a 255. oldalon az ország mintegy felének felszabadulása utáni időre, 1944 végére és a felszabadított területekre vonatkozóan írom le azt a következtetést, hogy a szubjektív tényezők feltételei is teljessé váltak. „A felszabadított területeken viszont a legalitásba lépő kommunista erők és az emigrációból hazatértek egyesüléséből létrejött erős Kommunista Párt, továbbá a szabaddá váló s hallatlan gyorsasággal fejlődő munkásszervezetek és más demokratikus szervezetek teljessé tették a forradalom szubjektív előfeltételeit is.”

Úgy gondolom, alaposan szemügyre véve a fentieket, semmi esetre sem lehet arra a következtetésre jutni, mintha szerintem a forradalom győzelmének szubjektív feltételei is létrejöttek volna a felszabadulás megindulásáig, tehát 1944 szeptemberének harmadik dekádjáig!

²⁵ Az álláspontok pontatlan visszadásának számtalan példáját lehet még fellelmi Sipos munkájában. A forradalmi helyzet, az „objektív változások” kialakulása kérdésénél 1944 októberére vonatkozóan sem az az álláspontom, mint amit Sipos már a felszabadulás küszöbére vonatkozóan több helyen nekem tulajdonít (lásd tanulmánya 25., 26., 36. stb. oldalát), nevezetesen azt, hogy a forradalmi helyzetet teljesen érettnék ábrázolnám. Véleményem — s munkám fentebb idézett részében is ez van — az, hogy a válság októberi tünetei a forradalmi helyzet „kezdetét” jelezték. Azt sem állítom, hogy a forradalmi válság az egész országban, mindenhol egyforma mélységgel jelentkezett. Abban, hogy

A felületes módszerre és a tények figyelembe nem vételére jó példa az, ahogyan a tanulmány szerzője Románia és Magyarország viszonyait hasonlítja össze a német katonai erők negatív jelentősége szempontjából, amikor ezeket írja: „Románia éppen úgy német megszállás alatt volt, mint Magyarország, sőt még nehezebb feltételek között sikerült végrehajtania a fordulatot.” (36. o.) Sajnos ezeket a „nehezebb feltételeket” nem ismerteti, de azt hiszem nem is tudná, mert a tények és a körülmények nem támasztanak alá. Az 1944. augusztus 23-a előtti napokban Romániában, mint ahogyan korábban már idéztük, kb. 556 000 német frontkatonára (25 hadosztály) és kereken 57 000 főnyi rendőrségi és biztosító feladatokat ellátó alakulat volt. Az 57 000-ból közvetlenül Bukarestben 4182, a környékén 6848 állomásozott, a többi pedig szét volt szórva az egész országban. Hitlerék Románia kiugrására akkor egyáltalán nem gondoltak. Bízta Antonescu fasiszta rendszerének szilárdságában. Ez volt az oka a többi között annak is, hogy a román fővárosban és környékén viszonylag igen kevés erőt tartottak. Jellemzi ezt az is, hogy a plojești olajvidéket Bukaresthez képest több mint kétszer akkora német erő biztosította, kereken 25 000 fő.²⁶

Magyarországon, a korabeli magyar adatok tanúsága szerint, ha az akkori minisztertanács jegyzőkönyveinek és Horthynek hinni lehet, akkor, 1944 augusztus végén, a román kiugrás időszakában kb. 500 000 főnyi német csapatállomány volt pihenés és átrendezés alatt.²⁷ Miután a német források adatai eltérnek ettől, azokat is ismertetnem kell. Ezek szerint a Magyarországon levő német csapatok száma a front közeledése folytán 1944 júliusától augusztus közepéig 116 000-ról 309 000-re emelkedett.²⁸ Azt sem szabad

az egyes területeken mennyire érelődött meg, számtalan elősegítő, pozitív, vagy gátló hatású, negatív körülmény játszott közre. Ennek alapján a forradalmi átalakulás a szovjet hadsereg felszabadító tevékenysége után sem mindenütt egyforma erővel indult meg és folyt le. Például a Dunántúlon sokkal kisebb volt a lendülete, mint a Tiszántúlon.

Csak itt, lábjegyzetben szeretnék a szerző még egy-két ilyen, munkámra vonatkozó *kirívó* pontatlanságával és helytelen értelmezésével foglalkozni.

Sipos János a tanulmánya 36. oldalán ezeket írja: „...nem lehet egyetérteni azzal az állásponttal, hogy a fegyveres felkelés feltételei 1944 őszén már létrejöttek Magyarországon, és *csupán* a nagyszámú német megszálló csapatok jelenléte akadályozta volna a fegyveres ellenállás kibontakozását, és felkeléssé fejlődését, hogy az ellenforradalmi rendszer *csak* azért tudott továbbra is fennmaradni Magyarországon, mert a német fasiszta csapatokra tudott támaszkodni.” (kiemelés — K. M.) A könyvben ilyen álláspont sehol sincsen. Az általa hivatkozott helyeken a következők vannak: „Az 1944 szeptember végi csapatoösszevonások a magyar nép számára rendkívül hátrányosak voltak, mert a végtelenségig megnehezítették a fegyveres harc kibontakozását, és legfőbb akadályává váltak annak, hogy a magyar ellenállás fegyveres felkeléssé fejlődjön.” (215. o.) A 242. oldalon: annak, hogy az ellenforradalmi rendszer továbbra is fenn tudott maradni „... két fő oka volt. Az *egyik*, a *legfőbb ok* az, hogy október közepén, amikor a horthysta uralkodó körök már nem tudták a 'régi módon' kormányozni és fegyverszünet-kérésére kényszerültek, a fasiszta maradék erői hatalmas külföldi erőre, német fasiszta csapatokra támaszkodtak, melynek segítségével a belső ellenállási erőkkel szemben biztosítani tudták a fasiszta rendszer további fennmaradását”. „...*A másik ok* az ellenállási mozgalom elvi és gyakorlati egységének elégtelenségében, szervezeti gyengeségében volt”. „A Történelmi Munkaközösség idézett vitáján ezeket mondtam: „Annál a kérdésnél, hogy nálunk miért nem volt nagyarányú fegyveres ellenállási harc, vagy másképpen megfogalmazva, a rendszer válsága talaján miért nem tört ki fegyveres felkelés, nem szabad figyelmen kívül hagyni többek között azt sem, hogy Magyarországon milyen nagy külső, német katonai erő volt jelen, különösen 1944 őszétől kezdve, amikor a forradalmi helyzet érelődése olyan fokot ért el, amelyben meg voltak a fegyveres harc, a felkelés objektív feltételei.” (Századok, 1958. 5–6. sz. 776–777. o.)

Először is tehát nem általában beszéltem a fegyveres felkelés feltételeinek létrejöttéről, hanem csak a felkelés objektív feltételeiről. Másodszor, azt sem állítom sehol, hogy „*csupán*” a német megszálló csapatok jelenléte akadályozta volna a fegyveres ellenállás kibontakozását, felkeléssé fejlődését. Harmadszor, az sem található meg sehol nálam, hogy „*csak*” azért tudott fennmaradni az ellenforradalmi rendszer, mert a német fasiszta csapatokra tudott támaszkodni. Hivatkozásai ellenére — vagy talán éppen azért — nem tudhatjuk azt, mire is alapozza szerzőnk ezeket az állításokat?

²⁶ Lásd Contributia. . . Id. kiad. 14–15. o. és az ott levő 1. sz. vázlatot.

²⁷ Lásd OL. Mt. jkv. 1944. augusztus 29., és Horthy Miklós: Emlékirataim. 263. o.

²⁸ Kriegstagebuch. . . Id. kiad. 834. o.

elfelejteni, hogy a német fasiszta megszállók 1944 márciusa óta közvetlenül is beavatoztak a baloldali erők elfojtásába. Október elején viszont — csak az Alföldön a „Dél” hadsereg-csoportban — mintegy 15–16 hadosztálynyi német katonaság, a Kárpátokban az I. magyar hadsereg s egy német tankhadsereg egységei álltak. Ezek mellett Hitlerék, miután állandóan gyanakodtak Magyarországra, a német megszállás után jelentős rendőri feladatot katonaságot, különböző SS-egységeket stb. tartottak az országban. Magyarország katonai és — különösen Románia kiugrása után — gazdasági szempontból is nagyon lényeges terület volt a németek számára. De Hitlerék már a földrajzi közelség miatt is igen erősen megvetették itt a lábukat. A romániai példákól okulva jó előre felkészültek egy általuk is várhatónak tartott magyarországi fordulatra. Ezért Budapesten és környékén igen nagyszámú gépesített alakulatokat tartottak a rendőrségek mellett, és a fronton levő erők egy részének figyelembevételével már előre tervet dolgoztak ki erre az esetre.²⁹ Ennek az előkészítő munkának eredményeként 1944. október 15-ére Budapest körül 3 német hadosztálynyi erőt vontak össze, hogy a gyanított fordulat ellen gyorsan fellépessenek.³⁰ Egész pontosan — a német források szerint — 1 SS-hadosztály, 1 Tigris páncélos osztály és még a Budapesten tartózkodó különleges SS- és rendőrségi erők — amelyeknek a száma feltételezhetően nem volt kevesebb, mint Bukarestben, — vettek részt Horthy kiugrási kísérletének az elfojtásában.³¹

Ezek az adatok — illetve körülmények — egyáltalán nem azt bizonyítják, hogy Románia „még nehezebb körülmények között” hajtotta végre a fordulatot. Ugyanakkor azt mutatják, hogy ténylegesen megnehezítették az ellenállási mozgalom, a háborúból való kilépés harcát.

Az viszont ebből fakadóan a kérdésnek egy következő oldala, hogy Horthyék ennek ellenére sem készültek fel a fordulat sikerének a biztosítására. Ez nem csökkenti, hanem ellenkezőleg — jelentősen megnöveli felelősségüket. (Mindez persze még mindig nem jelenti azt, amit Sipos állít, hogy ti. „egyedül” (37. o.) Horthyékat tennénk felelőssé az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet sikertelenségéért.) Viszont az a nézet, hogy egyrészt Horthyéktól nem lehetett mást várni, csak egy felemás kiugrást, másrészt viszont „az uralkodó körök legsúlyosabb válságának bekövetkezése idején sem sikerült egy hatalmas tömegmozgalommal kikényszeríteni és biztosítani a hitleri Németországgal való szakítást, szintén a forradalmi helyzet éretlenségére és a demokratikus pártok gyengeségére utal” (37. o.), eltúlozza a néptömegek felelősségét, s ezzel mintegy Horthyékét csökkenti. Ami pedig Siposnak Romániára való utalását illeti: nemcsak a helyzetünk, hanem az uralkodó körök is „éretlenebbeknek” bizonyultak — s ez is nagymértékben közrejátszott október 15-e sikertelenségében.

Végezetül legyen szabad azon álláspontom bizonyítására, hogy a forradalmi helyzet Magyarországon nem a felszabadulás után, hanem már a felszabadulás megindulását követően kezdetét veszi, szerzőnknek azon, véleményem szerint nem egészen pontos értelmezésére rámutatni, amellyel Leninnek a forradalmi helyzetről szóló útmutatásait ismerteti és alkalmazza.

Sipos abból indul ki, hogy az 1944-ben érlelődő forradalmi helyzettel foglalkozó munkákban bizonytalanság érezhető a többi között az e kérdéssel kapcsolatos lenini megállapítások felhasználásában is. Úgy tűnik, hogy ezt a szerinte való bizonytalanságot Siposnak sem sikerült eloszlatnia.³²

²⁹ A Dél-Ukrajna hadseregcsoport naplója. (oroszul) 1944. szept. 10., 11., 19., 23. és 26-a. Lásd az SZKP K-bamelllett működő Marxizmus—Leninizmus Intézete Nagy Honvédő Háború osztálya Archivum. N° 13631.

³⁰ История великой... Id. kiad. 387. o.

³¹ Kriegstagebuch... Id. kiad. 846. o.

³² Nézzük meg, itt közelebről, hogy hogyan tisztázza Sipos ezeket a — hivatkozások nélkül említett — bizonytalanságokat. Felteszi a kérdést: „*Melyek a forradalmi válság, a forradalmi helyzet főbb ismérvei, elemei...*” (25. o.) Utána elmondja helyesen, hogy a lenini ismérvek nem dogmák, hanem „általában” és „rendszerint” jellemzik a forradalmi válságot. A konkrét helyzettől függően igen sok konkrét sajátossága lehet valamilyen forradalmi helyzetnek. Ezek után Leninnek a *forradalom* alaptörvényéről szóló megállapítása arra vonatkozó első részét idézi, hogy *mikor győzhet a forradalom*, anélkül azonban, hogy rámutatna arra, hogy e között és a forradalmi válság között mi a kapcsolat. A következő bekezdésben újra rátér a forradalmi helyzeti „felsők” válságára. Idézi Lenin, „A II. Internacionél csödjé” c. munkájának a forradalmi helyzetre vonatkozó ismert megállapításait. Majd — ismét magyarázat nélkül — újra folytatja az előbbivel, vagyis azzal, hogy mi kell a *forradalomhoz*. Ezután újra visszatér „a forradalomhoz az kell” kérdéséről a forradalmi válságra. Ezt a magyarázatváltást még egy párszor megismétli!

Ez talán abból ered, hogy Leninnek a forradalmi válságra vonatkozó mércéjét nem érti meg eléggé, mint azok sem (lásd pl. Lackó Miklós idézett hozzászólását), akik az 1944 októberi helyzet tényeiben nem látják a forradalmi válság jeleit. Lenin 1915 májusában a fejlett országok és a hatalmak többsége vonatkozásában azt a mércét alkalmazta, hogy van-e nagyarányú forradalmi tömegreakció, vagy kezdődőben van-e már a polgárháború, a fegyveres fellépése stb., stb. Pedig Lenin igazán azért küzdött, hogy a háborút polgárháborúvá, a „saját” kizsákmányolókat elleni háborúvá változtassák át.

1915 májusában a következőképpen alkalmazta a konkrét európai viszonyokra a forradalmi válság álta kifejtett „általában”, „rendszerint” jellemző ismérveit. A többi között ezeket írja: „Forradalmi helyzettel számolt (a Bázeli Kiáltvány — K. M.), amelyet röviden így fejezett ki: 'Gazdasági és politikai válság' Bekövetkezett-e ez a válság? Kétségtelenül bekövetkezett... A politikai válság itt van: egyetlenegy kormány sem biztos a holnapban, minden kormányt pénzügyi csőd, területveszteség, a saját országából való elűzetés veszélye fenyeget (mint ahogy kiűzték a kormányt Belgiumból). Minden kormány vulkán tetején táncol, valamennyien *maguk* szólítják fel a tömegeket öntevékenységre és hősiességre. Európa politikai rendszere alapjában megrendült és bizonyára senki sem meri tagadni, hogy a legnagyobb politikai megrázkódtatások korszakába léptünk (és mind mélyebbre megyünk — ezt Olaszország hadüzenete napján írom). . . A tömegek szenvedései borzalmasak és a kormányok, a burzsoázia, az opportunisták minden igyekvése, hogy eltereljék erről a figyelmet, egyre inkább hajótörést szenved. Egyes tőkés csoportok hallatlanul nagy, botrányos hadinyereségeket vágnak zsebre. Az ellentétek rendkívül kiéleződnek. A tömegek néma felháborodása, az elgyötört és tudatlan rétegek homályos vágyódása tisztességes ('demokratikus') békére, e kezdődő zúgolódás a tömegek 'melyén' — mindez tény. És minél tovább húzódik és minél jobban kiélesedik a háború, maguk a kormányok annál erősebben fokozzák és kénytelenek fokozni a tömegek aktivitását, amikor emberfeletti erőfeszítést és önfeláldozást követelnek tőlük. . . Szóval, Európában a fejlett országok és a nagyhatalmak többségében a forradalmi helyzet megvan.”³³

A forradalmi helyzet lenini mércéjével mérve az 1944 őszi hazai viszonyokat, ismételtelen arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az „objektív változások” fejlődése októberre eljutott abba a stádiumba, amely a forradalmi helyzet kezdetét jelentette Magyarországon. A válság, *elsősorban* katonai, de politikai és gazdasági okokból kifolyólag is, bekövetkezett. A fasiszta rendszer túl volt az alapjaiban való megrendülésen, már az összeomlás útján haladt. A tömegek nyomora és szenvedése a rablőháború következtében vitathatatlanul nagyobb volt a „szokottnál”. Vitathatatlan az is, hogy a tömegek a „néma” felháborodáson, a „homályos” béke utáni vágyakozáson, a „kezdődő zúgolódáson” is túl voltak, aktivitásuk is felfokozódott, és a helyzet is egyre inkább önálló fellépésre készítette őket. Mindszeket összegezve, a könyvemben kifejtett, a tények elemzésén alapuló megállapítások fenntartását továbbra is indokoltnak és helyesnek tartom.

*

Megjegyzéseim végkövetkeztetéseként arra szeretnék rámutatni, hogy a személyi kultusszal meghonosított felfogás maradványainak a társadalomtudományok továbbfejlődését is gátló utóhatásai mellett nem szabad megelégedezni a helyenként jelentkező objektivista jellegű tendenciákról sem. A mindenfajta helytelen nézet elleni kétfrontos harcot kell folytatnunk a történettudományban is, hogy közös erővel segítsük elő a marxizmus—leninizmus maradéktalan érvényesülését.

Korom Mihály

Ezzel a módszerrel, úgy érzem, nem sikerült tisztáznia a forradalmi válság lenini ismérvei alkalmazásának bizonytalanságait. Miközben ugyanis a „Baloldaliság”-ot felváltva idézgette „A II. Internacionálé csődje”-vel, nem vette észre, hogy Lenin az előbbinél nem választja mereven szét a forradalmi helyzet és a szubjektív tényező ismérveit, hanem összefogja őket, úgy beszél róluk mint amelyek együttesen szükségesek a forradalomhoz, a forradalom győzelméhez. Nem választhatjuk el mereven a forradalmi helyzetet és a forradalmat, de nem is keverhetjük össze az egyik ismérveit a másik feltételeivel.

³³ Lenni: A II. Internacionálé csődje. Művei 21. köt. Szikra, 1951. 209—210. o.